

MAHMUDXO‘JA BEHBUDIYNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI HISSASI

Husniddin Tursunov Shodmonovich

Uchko'prik tumani 1-son kasb-hunar maktabi o'qituvchisi

Telefon nomer: (90)509-57-05

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning XIX asr oxiri — XX-asr boshlarida O‘rta Osiyodagi jadidchilik harakatiga qo‘shgan salmoqli hissasi o‘rganiladi. Ko‘zga ko‘ringan tojik ziyolisi Behbudiy jadidchilik harakatida muhim rol o‘ynagan, ta‘lim-tarbiya, madaniy ma‘rifat va modernizatsiyani targ‘ib qilgan. Ushbu maqolada uning harakatga ta‘siri tahlil qilinadi, mintaqaning intellektual landshaftini shakllantirgan g‘oyalari va tashabbuslariga oydinlik kiritiladi.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy, jadidchilik, Markaziy Osiyo, ta‘lim islohoti, modernizatsiya, tojik ziyoli, madaniy ma‘rifati.

XIX-asr oxiri va XX-asr boshlarida O‘rta Osiyoda jadidchilik harakati deb atalgan intellektual tiklanish davri bo‘ldi. Mahmudxo‘ja Behbudiy bu harakatda asosiy shaxs sifatida maydonga chiqib, ta‘lim-tarbiyani isloh qilish va yangilash tarafdori bo‘ldi. Bu maqolada Behbudiyning hayoti, g‘oyalari, jadidchilik oqimiga ko‘rsatgan ta‘siri haqida so‘z boradi.

Markaziy Osiyo tarixi va jadidchilik harakati haqidagi mavjud adabiyotlar Behbudiy rolini tushunish uchun zamin yaratadi. Allvort va Xolid kabi olimlar bu davrdagi aqliy va madaniy o‘zgarishlarni tadqiq qildilar, lekin Behbudiy hissalarini har tomonlama o‘rganish kam. Ushbu maqola Behbudiy g‘oya va tashabbuslariga e‘tibor qaratish orqali ana shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Bu tadqiqotda tarixiy hujjatlar, Behbudiy bitiklari va jadidchilik harakati haqidagi ilmiy asarlarni tahlil qilish, sifat jihatidan yondashishdan foydalaniladi. Birlamchi manbalarga Behbudiyning ocherklari, maktublari, ma‘rifiy tashabbuslari kiradi, ikkinchi darajali manbalar esa kontekst va qiyosiy tahlil qiladi.

1875-yil 20-yanvarda Samarqanda tug‘ilgan Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z davri mahsuli edi. Markaziy Osiyo ijtimoiy-siyosiy turg'unlik va intellektual tanazzul muammolariga duch keldi. Behbudiy jadidchilik g‘oyalari ta‘sirida ta‘lim-tarbiyani yangilashga, madaniy ma‘rifatni rivojlantirishga intildi. Uning sa'y-harakatlari konservativ kuchlar qarshiligida jadal rivojlandi.

Mahmudxo`ja Behbudiy Yassaciy avlodidan bo`lgan, U 18 yoshidan qozixonada mirzalik qiladi, qozi, mufti darajasiga ko`tariladi. Behbudiy haj safarida bo`lgan chog`ida Arabiston, Misr, Turkiyani kezib chiqadi (1899–1900). Sayohat davomida yangi maktab (usuli jadid) ochish fikri mustahkamlanib bordi. Samarqand yaqinidagi Halvoyi qishlog`ida Ajziy, Rajabaminda Abdulqodir Shakuriylar bilan hamkorlikda yangi maktab ochadi. Behbudiy Qozon va Ufaga borib (1903–1904), u yerdagi yangi usul maktablari bilan tanishadi, tatar ziyolilari bilan aloqani yo`lga qo`yadi. Yangi maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi. Behbudiyning jadidchilik harakatiga qo`shgan hissasi ko`p qirrali bo`lgan. U zamonaviy maktablar tashkil etdi, fan va adabiyotga urg`u beruvchi qayta ko`rib chiqilgan o`quv dasturini kiritdi va xalq tilidan foydalanishni yoqladi. Uning qarashlari Markaziy Osiyo aholisini tez o`zgaruvchan dunyo uchun zarur bo`lgan bilim va ko`nikmalar bilan qurollantirishga qaratilgan. Behbudiy g`oyalari ta`lim-tarbiya jamiyat taraqqiyotining katalizatori, degan e`tiqodga asoslangan edi.

Behbudiy 1911-yilda „Padarkush“ dramasi yozdi. Bu birinchi o`zbek dramasi edi. 3 parda 4 manzarali bu asar mazmunan sodda bo`lib, o`qimagan, johil va nodon bolaning o`z otasini o`ldirgani haqida edi. Behbudiy bu asar janrini „milliy fojia“ deb atagan. Nashr qilishga chor senzurasini yo`l qo`ymaydi. „Borodino jangi va Rusiyaning fransuzlar bosqinidan xalos bo`lishining 100 yillik yubileyi sanasiga bag`ishlanadi“ degan vaj bilan Tiflis (Tbilisi) senzurasidan o`tkazadi. Drama 1913-yil bosilib chiqqan, ammo sahnaga qo`yish uchun yana bir yilcha vaqt ketadi. Asar Samarqandda 1914-yil 25-yanvarda sahnaga qo`yildi. Drama xalqqa kuchli ta`sir ko`rsatadi. „Padarkush“ ham janr, ham mazmuniga ko`ra yangi o`zbek adabiyotini boshlab bergan asar bo`ldi. Drama Toshkentda 1914-yil 27-fevralda Avloniy tomonidan qayta sahnalashtiriladi.

Mahmudxo`ja Behbudiy 1914-yilda „Samarqand“ gazetasini chiqaradi. Gazeta o`zbek va tojik tillarida, haftada 2-marta chop etildi. 45-soni chiqqach, moddiy tanqislik tufayli nashr to`xtadi. Shu yil 20-avgustdan u „Oyna“ jurnali chiqara boshladi. Haftalik, suratli bu jurnal asosan o`zbekcha bo`lib, she`r, maqola (forscha), e`lonlar (ruscha) ham berib borildi. Jurnal Kavkaz, Tatariston, Eron, Afg`oniston, Hindiston, Turkiyagacha tarqaldi. Behbudiy kitob nashrini ham yo`lga qo`yadi. Fitratning „Bayonoti sayyohi hindi“sini ruschaga tarjima qildirib bostirdi (1913).

Behbudiyning ta`lim yo`li bilan xotin-qizlarning ozod bo`lishiga intilishi, ta`lim-tarbiyada xalq tillaridan foydalanishni targ`ib etishi uning xizmatlarining

diqqatga sazovor jihatlaridir. Bu g'oyalar an'anaviy me'yorlarga qarshi chiqdi va yanada inklyuziv va ilg'or jamiyatga yo'l ochdi.

Behbudiyning yurt obodligi yo'lida boshlagan ijobiy ishlaridan biri „Behbudiya“ kutubxonasining tashkil etilishi bo'ldi. Behbudiyn birinchilardan bo'lib Samarqandda kutubxona faoliyatini yo'lga qo'ygan. 1908-yil 11-sentabrda Samarqand hokimining rasmiy ruxsati bilan ushbu kutubxona „Yangi rasta“da ochilgan. Biroq kutubxonaning ochilishi haqidagi xabar biroz avval chop etilgan. Bu haqda „Turkiston viloyatining gazetasi“da xabar berilgan edi. 27 bobdan iborat bo'lgan dastur kutubxonaning barcha rasmiy masalalarini belgilab bergan. Kutubxonaga yillik a'zolik badali 3 so'mni tashkil etgan. Kutubxonaning asosiy maqsadi mahalliy musulmon yoshlari va madrasa talabalarini zamonaviy ilmlar bilan shug'ullanishga undash bo'lgan. Kutubxona faoliyatida Mahmudxo'ja Behbudiya jadid ma'rifatparvarlari Hoji Muin, Vasliy Samarqandiy va pedagog Abduqodir Shakuriy yordam bergan. Tuzilish jihatdan xilma-xil va boy fondga ega bo'lgan. Chet el davlatlarda nashrdan chiqqan dunyoviy va diniy kitoblar, suratli jurnallar hamda gazetalar, ensiklopediya, lug'atlar, xarita va atlaslardan o'qib foydalanish mumkin bo'lgan. Kutubxonadagi kitoblar fondi dastlab 200, keyinroq 225 jildga yetgan. Kunda 14 soat davomida ishlagan. Ochilishidan 7 oy o'tib, a'zolari soni 125 kishiga yetgan. 1910-yillarga kelganda faoliyati so'na boshladi. Bunga avvalo o'lkadagi jadidlar va qadimchilar qaram-qarshiligi sabab bo'lgan. Mullalar o'ta-onalar bilan suhbatlashib, kofirxona sifatida u yerga borishni taqiqlab qo'yadi. 1912-yilda sanoqli kishi kutubxonadan foydalangan. 1914-yildan moliyaviy qiyinchiliklar boshlanadi. 15 a'zodan iborat yillik yig'ilish paytida kutubxonani saqlab qolish va iqtisodiy muammoni hal etish maqsadida spektakl qo'yishga kelishib olinadi. Teatr tomoshalari ham qadimchilar tomonidan rad etilgach, Kutubxona faoliyati tugaydi. Behbudiyn kutubxonani o'zining uyiga ko'chiradi va Behbudiya kutubxonasi deb nomlaydi. Keyinchalik u yerda chet elda nashr qilingan kitoblarni sotishni ham yo'lga qo'yadi va ularning ro'yxati „Oyna“ jurnalida e'lon qilib boriladi.

Behbudiyning sa'y-harakatlari jadidchilik harakatining kuchayishi natijasida o'z samarasini berdi, buning natijasida ko'plab zamonaviy maktablar barpo etildi, yangi ta'lim uslublari o'zlashtirildi. Harakat Markaziy Osiyoda yanada xabardor va dinamik jamiyatga asos soldi.

Xulosa va takliflar:

Mahmudxo'ja Behbudiyning jadidchilik harakatiga qo'shgan hissalarini O'rta Osiyoning intellektual manzarasini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Uning ta'lim

islohoti va madaniy ma'rifatga bo'lgan sadoqati keyingi avlodlarga ham o'z ta'sirini qoldirdi. Behbudiy merosini e'tirof etish mintaqadagi modernizatsiya ildizlarini tushunish uchun zarur.

Kelgusi tadqiqotlar jadidchilikning zamonaviy Markaziy Osiyo ta'limi va jamiyatiga ta'sirini o'rganishi kerak. Bundan tashqari, musulmon dunyosidagi boshqa intellektual harakatlar bilan qiyosiy tahlil Behbudiy g'oyalarining kengroq ta'siri haqida tushuncha berishi mumkin.

Mahmudxo'ja Behbudiyning jadidchilik harakatidagi xizmatlari muhim ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar davrida O'rta Osiyoning intellektual va ma'rifiy manzarasini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Uning an'anaviy islom qadriyatlarini modernizatsiya qilish zarurati bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan sa'y-harakatlari mintaqadagi ta'lim muassasalari va madaniyat rivojiga doimiy ta'sir ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Jadidlar" Maxmudxoja Behbudiy .Yoshlar nashriyot uyi Toshkent -2022.
2. Oblomurodov N, Hazratqulov A va boshqalar. O'zbekiston tarixi.(o`quv qo'llanma)T .2011.
3. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar. II jild. Toshkent: "Akademnashr", 2021.
4. Alimova D, Rashidova D 'Maxmudxo'ja Behbudiy va uning tarixiy tafakkuri.- Toshkent Akademiya 1999.
5. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – T.: Ma'naviyat, 1997.